

ZAPISI

Katarina Keber

Socialna zgodovina medicine: raziskovanja na robu modernega zgodovinopisja?

»Zgodovina medicine je sintagma, ki se mnogim zdi težka, hkrati pa tudi privlačna, ker združuje dve panogi človeške znanstvene dejavnosti. Po eni strani vsebuje humanistično disciplino, kot je zgodovina, po drugi strani pa naravoslovno znanost medicino. Združitev teh dveh dejavnosti je poglobljena značilnost zgodovine medicine. Večina dosedanjih preučevanj medicinske znanosti je bila ali s stališča medicine ali s stališča zgodovine. Zdravniki so s pozitivistično metodo prikazovali, kako se je postopno oblikovalo današnje medicinsko znanje, medtem ko je zgodovinarje zanimalo predvsem to, katere misli so se pojavljale v preteklosti...«¹

Teme in področja, ki si jih je za svoja vzela zgodovina medicine, zajemajo poleg razvoja medicine kot znanosti preučevanje široke palete človekovih stanj, dejanj in stremeljenj po življenju brez bolezni v določenem času in prostoru. Potrebne so raziskave glavnih človekovih stanj, skozi katera gre v svojem življenju (rojstvo, otroštvo, porod, bolezen, smrt), in determinant, ki ga določajo (spol, starost, poklic, okolje, to je mesto oz. podeželje). Preučevanje razvoja skrbi za javno zdravje s strani družbe oz. države ter dobrodelnih institucij predstavlja zgodovino različnih zdravstvenih in drugih institucij, ki so sprva oskrbovale le uboge, ostarele, obnemogle oz. izolirale kužne, gobave in drugačne, kasneje pa so zdravile vse vrste bolnikov (špitali, leprozoriji, hiralnice, blaznice, lazareti, bolnice, najdenišnice, gluhonemnice). Vzpon razvoja skrbi za javno zdravje je potekal razvoj zdravniških poklicev in šol, ki so jih usposabljevale. Pomembne so torej raziskave o razvoju izobraževanja zdravnikov – zdravilce in ranocelnike so počasi zamenjevali univerzitetno izobraženi zdravniki. Še posebej zanimiva so preučevanja rasti zavesti glede higiene in s tem povezano uveljavljanje tehničnih novosti, kot sta vodovod in kanalizacija. Od peščice bolezni, ki so jih znali prepoznati sprva, jih je bilo z razvojem medicine in drugih naravoslovnih ved identificiranih vedno več.² Napredek kemije in farmacije je omogočil odkrivanje novih vrst zdravil. Objekt preučevanja je končno postal še zadnji člen v verigi, pacient oz. odnos zdravnik – pacient.³ Kot pri vseh raziskavah, ki se ukvarjajo s preučevanjem preteklosti, je tudi pri medicinskih temah potrebno

¹ Mirko D. Grmek, Zelo malo je povsem novih bolezni, doslej so bile le prekrile z drugimi, starejšimi boleznimi, Delo, 12. 6. 1996, str. 9.

Mirko D. Grmek je bil zdravnik in raziskovalec zgodovine medicine, profesor na zagrebškem vseučilišču in pariški Sorboni, eden redkih, ki je uspel preseči dvopolnost zgodovine medicine. V *Les maladies à l'aube de la civilisation occidentale* je prikazal vpliv bolezni na način življenja ljudi. Ena izmed njegovih zadnjih raziskav je Zgodovina AIDS-a (*Histoire du sida*).

² Za izrazom kuga so se, na primer, skrivale različne nalezljive bolezni: prava kuga, koze, tifus ali legar, griža, davica, malarija, pegavica, sifilis, kolera, gripa in ergotizem. (Zvonka Zupanič Slavec, *Epidemije na Slovenskem. Lakote, kuge in vojne reši nas, o Gospod!.*, zbornik *Množične smrti na Slovenskem*, Izola 1998, str. 202.) V mrliških knjigah ljubljanskih župnij je v prvi polovici 19. stoletja kot vzrok smrti pogosto navedena žizčrpanost zaradi starosti, t. i. *altersschwäche*, za katero so se prav tako skrivale različne bolezni.

³ Dorothy Porter in Roy Porter, *Patient's Progress: Doctors and Doctoring in Eighteenth-century England*, Cambridge, 1989.

postaviti raziskovanje določene teme v časovni in prostorski okvir, jo spet vpeti v takratno družbeno okolje, katerega sestavni del je bila, ter poskušati razumeti idejni svet dobe, ki jo pogojuje.

Zanimanje za medicinske teme je v zadnjem desetletju začelo naraščati. Za svoje so jih vzeli tako naravoslovni kot družboslovni raziskovalci različnih provenienc. Z njimi se ukvarjajo zdravniki in biologi pa tudi zgodovinarji, demografi, sociologi, socialni antropologi in arheologi.⁴ A resnemu interdisciplinarnemu sodelovanju je, kot opozarja Virginia Berridge,⁵ v prepreko dejstvo, da ostajajo družboslovci brez osnovnega naravoslovnega znanja, naravoslovcem pa primanjkuje družboslovnih védenj.⁶

Interpretacije različnih disciplin so vzrok številnih paradoksov, ki zgodovino medicine delajo kontroveržno, konfliktno in emotivno.⁷ Pri tem je seveda več kot omembe vreden francoski zgodovinar in mislec Michel Foucault, ki je v medicinskem zgodovinopisju zakrivil manjšo revolucijo, ko je medicinske teme razlagal skozi zgodovino idej in struktur različnih percepcij. V njegovih delih⁸ je prisotna sprememba, prelom v mišljenju nasproti znanstvenim in medicinskim avtoritetam. V *Zgodovini norosti v času klasicizma* (*Histoire de la folie à l'âge classique*) se na primer med drugim sprašuje, kdaj postane norost bolezen. Predvsem pa je zaslužen za neke vrste 'popularizacijo' zgodovine medicine.

V iskanju novih odgovorov s strani zgodovine oz. humanističnih ved medicinske teme gotovo najbolj uspešno preučuje *socialna zgodovina medicine*, imenovana tudi 'nova socialna zgodovina'.⁹ Sprva podveja zgodovine medicine je v zadnjih dvajsetih letih pod vplivom socialne zgodovine močno presegla teme, ki jih prva preučuje. Glavno področje zanimanja zgodovine medicine namreč še vedno ostajajo raziskave na temo 'velika medicinska odkritja in veliki zdravniki', medtem ko je v središču zanimanja socialne zgodovine medicine družba, vplivi medicine nanjo in obratno, kako je družba oblikovala medicino.¹⁰

Kot primer si oglejmo rojstvo in razvoj socialne zgodovine medicine v angleškem akademskem okolju. Anglija namreč še vedno uspešno ohranja primat vodilne in hkrati najbolj inovativne v raziskavah s tega ozkega znanstvenega področja. Pri tem je treba poudariti, da poznajo socialno zgodovino medicine tudi druge historiografije, kot so nemška, italijanska, španska in ameriška. Izpostaviti je treba seveda Francoze, ki tudi tokrat ne razočarajo in že leta 1977 celotno številko *Analov*¹¹ posvetijo medicinskim temam z naslovom *Médecins, médecine et société en France aux XVIIIe et XIXe siècles*. V *Analih* se redno pojavljajo članki, posvečeni medicinski tematiki, avtorji nekaterih pa spadajo med najbolj priznane francoske zgodovinarje, kot so Jean-Louis Flandrin, Jaques Le Goff, Jean-Pierre Peter in Emmanuel Le Roy Ladurie.¹² Kontinuirano pozornost *Analov* do pričujoče tematike potrjujejo tudi objave recenzij knjig z medicinsko tematiko angleških, ameriških in italijanskih zgodovinarjev.¹³

Začetki socialne zgodovine medicine v Angliji segajo v šestdeseta leta, ko je bilo ustanovljeno Britansko društvo za zgodovino medicine (*The British Society for the History of Medicine*), znotraj katerega so se kmalu začele pojavljati zahteve po razširitvi dotedanjega delovanja še na področje 'socialne medicine' oz. na preučevanje razmerja med medicino in družbo.¹⁴ Kot logično nadaljevanje začetega razvoja gre

⁴ Dober primer so Wiener Gespräche zur Sozialgeschichte der Medizin, ki jih vsaki dve leti skupaj organizirajo družboslovni in naravoslovni inštituti (Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Institut für Geschichte der Universität Wien, Referat für Ärztinnen der Wiener Ärztekammer).

⁵ London School of Hygiene and Tropical Medicine.

⁶ Na to opozarja Virginia Berridge v *History in Public Health: a New Development for History?*, v: *Hygiea Internationalis*, Leto 1, št. 1, 1999, str. 23–35.

⁷ Ann Dally v recenziji knjige Deborah Lupton, *Medicine as Culture: Illness, Disease and the Body in Western Societies*, London, 1994 v *Social History of Medicine*, 1995, str. 334–335.

⁸ *Naissance de la clinique; une archéologie du regard médical, Histoire de la folie à l'âge classique, L'archéologie du savoir, Madness and Civilisation.*

⁹ Andrew Wear, *Medicine in Society (Historical essays)*, Cambridge University Press, 1994, v uvodu.

¹⁰ Andrew Wear: '... our knowledge of how medicine has affected society and how society has shaped medicine.'

¹¹ *Annales – Économies, Sociétés, Civilisations.*

¹² Robert Forster in Orest Ranum, *Biology of Man in History – Selections from the Annales – Économies, Sociétés, Civilisations*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1975.

¹³ *Annales Histoire, Sciences Sociales*, letnik 56, št. 1, 2001.

¹⁴ Doroty Porter, *The Mission of Social History of Medicine: An Historical View*, v: *Social History of Medicine*, 1995, str. 345–359.

razumeti oblikovanje Društva za socialno zgodovino medicine (*The Society for the Social History of Medicine - SSHM*), ki je medicino začelo povezovati z družboslovnimi znanostmi in s tem spodbujati interdisciplinarni pristop. Zgodovina se je sprva v njihovem programu pojavljala zgolj kot obrobna veda, ki je trpela očitke, da rada zapada 'nevarnosti prevelikega posploševanja'.¹⁵

Za prelom v društvu (SSHM) je zaslužen Thomas Mc Keown, profesor socialne medicine iz Birminghama, ki je v sedemdesetih letih pisal o pomenu 'sociološkega pristopa' v zgodovini medicine. Trdil je, da so ključnega pomena za zdravje človeka socialni pogoji, v katerih živi, in da je pomanjkanje razumevanja zgodovinskih okoliščin oviralo tako medicinsko prakso kot tudi nadalnje raziskave s področja medicine. Samo zgodovino medicine je označil kot 'področje, ki ga obvladujejo laični ljubitelji zgodovine, fascinirani nad življenjem in delom velikih mož, kot so na primer Hipokrat, Galen ali Osler.' Glavni problem takšne zgodovine je videl torej v njeni ozkosti, saj je le-ta zajemala zgolj preučevanje velikih mož in velikih gibanj (primer: Pasteur in vzpon bakteriologije). Mc Keown je poudarjal nujnost novih usmeritev v društvu na podlagi vplivov okolja ter družbenih in ekonomskih vplivov na zdravje. Zanimalo ga je, koliko je sama medicina prispevala k izboljšanju splošnega zdravja populacije, razvoj zdravstvenih institucij (*public health services*) in vzroki za razvoj poklicne prakse. Interdisciplinarno delo in poudarek na vplivu preteklosti na sedanost sta v društvu počasi postala vsesplošen trend. S pojavom raziskav, kot so 'fenomen babištva', 'zdravniki in ženske v devetnajstem stoletju', 'socialna zgodovina tuberkuloze', 'zgodovina splošne prakse', je postajala paleta novih tem vse bolj pisana.

Naslednji korak pri razvoju vede je napravil Charles Webster, profesor zgodovine medicine na oxfordski univerzi, ko je leta 1976 napisal program za socialno zgodovino medicine v Angliji. Webster trdi, da je treba zgodovino medicine raziskovati tudi s perspektive prepričanj in vrednot, ki vladajo v neki družbi, ter iz organiziranosti družbe same. Raziskavam mora biti podvržen prav vsak stratum znotraj medicinskih poklicev, pri čemer naj postanejo predmet raziskav tudi pacienti, ki v razmerju do bolezni ne smejo igrati le pasivne vloge. Predmet resnih historičnih raziskav pa naj bodo tudi teme, kot so sprememba fizične velikosti ljudi, njihov mentalni razvoj in navade. Webster opozarja še na pomen okoliščin, ki spremljajo rojstvo človeka, in dogodkov, ki so povezani z njegovo smrtjo. Seveda pa pri vsem tem ne gre zanemariti raziskav splošnega zdravstvenega stanja prebivalstva in dojemanja oz. odnosa do bolezni različnih družbenih razredov. S programom Charlesa Websterja je *socialna zgodovina medicine* postala uradno priznana samostojna veda z lastno metodologijo in parametri.¹⁶

V reviji *Social History of Medicine* se zrcalijo vse spremembe, ki jih veda v Veliki Britaniji doživlja. V sedemdesetih letih se je njena predhodnica (*The Society for the Social History of Medicine Bulletin*) poleg klasičnih medicinskih tem ukvarjala tudi s problematiko, ki je bila kasneje predelana, raziskana in predstavljena na nov način ('zgodovina psihiatrije in norosti', 'zgodovina otroštva', 'zgodovina industrializacije', 'zgodovina pravne medicine', 'zgodovina alternativne medicine', 'revščina in zdravje', 'materinstvo in porod', 'zgodovina zdravstvenih ustanov', 'zgodovina različnih odvisnosti', 'vojaška medicina'). Glavne teme preučevanj so postale: 'razmerje med boleznimi in družbenimi oz. političnimi transformacijami', 'medicina in narodnostna sestava', 'vpliv socialnih pogojev na zdravje'. Stare teme kot na primer 'razmerje med medicino in državo', pa so bile predelane in preučevane na novo z več različnih perspektiv. Uveljavili so se novi pristopi, kot je na primer historična demografija; ti so vplivali na preučevanje 'razmerij med revščino, medicino in zdravjem'.

Feministična historiografija je posegla na področje socialne zgodovine medicine s preučevanjem 'zgodovine telesa' in 'socialnih odnosov spolov in seksualnosti'. Posebej gre poudariti prav pojav preučevanja telesa kot zgodovinskega objekta, ki med ostalimi bolj prestižnimi vejami zgodovine še vedno ostaja 'zatirana, zanemarjena in pozabljena panoga'.¹⁷ Glavno vprašanje je, kako so posamezniki in družbene skupine doživljali, nadzirali in predstavljali sebe skozi telo, kako so sprejemali in obvladovali svoje lastno telo, ki je služilo za posrednika med njimi in družbo. Zgodovinarje in zgodovinarke zanima, kako so ljudje v preteklosti občutili in prenašali bolečino. Pomemben vir za fizične spremembe ljudi predstavljajo sprejemni

¹⁵ Ibidem, str. 347.

¹⁶ Ibidem, str. 350–351.

¹⁷ Roy Porter, *History of the Body*, v: *New Perspectives on Historical Writing*, uredil Peter Burke, Polity Press, Cambridge, 1991, str. 226.

registri sirotišnic in šol ter seznamami vojaških rekrutov, iz katerih je mogoče ugotoviti fizične in generacijske spremembe ljudi. Najbolj plastičen vir za fizične spremembe ljudi ostajajo fotografije, ki prikazujejo ljudi pri njihovih vsakodnevnih opravilih, kjer se poleg fizičnih sprememb – staranje, deformacije in posledice staranja – lahko opazi tudi 'govorica telesa' ter različne geste. Vsota dosedanjih raziskav s tega področja predstavlja le 'nekaj svetlih točk v temini nevednosti', kot se je slikovito izrazil Roy Porter, profesor socialne zgodovine medicine,¹⁸ ki je sestavil agendo za prihodnje raziskave. V njej opozarja na tri glavna vprašanja. Prvo je 'razmerje med telesom in razumom (dušo)', ki ga je izzval podrejen položaj telesa v religioznem, moralnem in družbenem sistemu vrednot tradicionalne evropske kulture. Naslednji problem predstavlja 'omejevanje oz. discipliniranje telesa' s strani cerkvenih in civilnih oblasti, ki so hotele usmerjati ljudi s prepričevanjem, predpisi in fizično prisilo. Kot pomembno področje raziskovanja se uveljavlja še relacija 'telo in spol', ki vsebuje problematiko ne le bioloških razlik med spoloma, ampak predvsem socialnih in kulturnih. Zgodovinarji telesa ne smejo obravnavati kot biološke danosti, ampak ga morajo opazovati skozi kulturne sisteme; razmerje med 'telesom in razumom' se namreč spreminja s stoletji, družbenimi razredi in kulturami.¹⁹

Društvo se je začelo povezovati z Britanskim sociološkim združenjem (*British Sociological Association*) in medicinskimi antropologi. Interdisciplinarno sodelovanje je rodilo zanimanje za t. i. 'nove teme', kar pa je povzročilo radikalen prelom s prijemi prejšnje, stare tradicije. Razmerje med izobraženimi raziskovalci in neizobraženimi na področju medicine se je zaradi odločilne prevlade družboslovne note v 'novih temah' močno prevesilo v prid slednjih. Kljub temu se s socialno zgodovino medicine ukvarjajo tako poklicni kot tudi laični zgodovinarji.

Publikacija *Social History of Medicine*, kot se imenuje od leta 1988, se je tematsko razširila na področja, ki so njeni predhodnici manjkala, oz. obdeluje stare teme, pri čemer se je spremenil zorni kot preučevanja. Glavni predmet preučevanja *The Society of the Social History Bulletin* je bil razvoj medicinskih oz. zdravstvenih institucij (*the history of public health*), ki seveda tudi v novi publikaciji še vedno zavzema pomembno mesto, le da je sedaj poudarek na študiji odnosov med lokalnimi in osrednjimi oblastmi, na preučevanju uspehov in neuspehov sanitarne revolucije, na profesionalizaciji javnega zdravstva in sami filozofski osnovi socialne zgodovine medicine. Prav tako preučevanje zgodovine bolezni ni več omejeno zgolj na epidemije, ampak vključuje tudi druge dejavnike, npr. kako so socialna neenakost in širše družbene tranzicije, ki so jih povzročale vojne, revolucije in industrijska ekspanzija, vplivale na zdravje ljudi.²⁰ Pomembna značilnost revije je tudi vzpon kvantitativne zgodovine, predvsem historične demografije, ki je postala ena izmed temeljnih disciplin za socialno zgodovino medicine. Poleg tega da historična demografija preučuje rast prebivalstva, omogoča tudi analize širokega spektra tem, kot so 'regionalne diferenciacije v smrtnosti' ali 'analiza morbidnosti'²¹ različnih poklicnih skupin'.

Zgodovinske oz. družboslovne raziskave od naravoslovnih razlikuje prisotnost 'družbenega'. Kot poudarja Ludmilla Jordanova, socialna zgodovina medicine noče biti zgolj opisna ali anekdotična. Zanima jo povezanost med medicino in družbo oz. širša razumljenost medicinskega načina razmišljanja ter razmerje med takšnim razmišljanjem in okoliščinami, v katerih se je razvilo. Pojem 'medicina' se je namreč ponavadi razumel ortodoksno (omejenost na 'zdrav – bolan', 'sposoben – nesposoben' in 'če bolan, takoj zdravljen') in tako marginaliziral različne tehnike zdravljenja kot tudi celo vrsto vedenjskih vzorcev in predstav, povezanih z zdravjem.²² Pomembne so okoliščine, v katerih se oblikujejo znanstvene in medicinske ideje, pri čemer je naloga zgodovinarjev, da razložijo in interpretirajo procese, skozi katere se to zgodi.²³ Eden od glavnih ciljev preučevanja socialne in kulturne narave medicine je postalo razumevanje idejnega sveta zdravja, bolezni in zdravljenja.

¹⁸ Wellcome inštitut za zgodovino medicine v Londonu in Univerza Cambridge.

¹⁹ Roy Porter, *History of the Body*, str. 206–232.

²⁰ Charles E. Rosenberg, *Explaining Epidemics and other Studies in the History of Medicine*, Cambridge University Press, 1992.

²¹ V tem primeru morbidnost pomeni številčno razmerje med bolnimi in zdravimi.

²² Ludmilla Jordanova, *The Social Construction of Medical Knowledge*, v: *Social History of Medicine*, 1995, str. 361–381.

²³ Medicinsko teorijo in prakso so oblikovale različne družbene avtoritete: politika, religije, mreža povezav, denar...

Če so v preteklosti tovrstne raziskave prevladovala v okviru nacionalnih historiografij, gre danes razvoj vse bolj v smeri nadnacionalnih in interdisciplinarnih raziskav. Mogoče predstavlja najboljši primer tega novega trenda Evropsko združenje za zgodovino medicine in zdravja (*The European Association for the History of Medicine and Health – EAHHM*), ustanovljeno leta 1991 v Strasbourgu. Njegov vseevropski koncept se počasi širi, vanj se vse bolj vključujejo tudi raziskovalci iz Severne Amerike in Avstralije.²⁴ Pod okriljem EAHHM deluje Mednarodna zveza za zgodovino javnega zdravja (*The International Network for the History of Public Health – INHPH*), ustanovljena na Švedskem,²⁵ širše znana predvsem po zaslugi svoje elektronske revije *Hygiea Internationalis*,²⁶ ene izmed najbolj kvalitetnih, ažurnih in dostopnih revij s tega področja.²⁷ Bistvena naloga INHPH je primerjalno preučevanje zgodovine družbenih prizadevanj za izboljšanje zdravja ljudi od antike do danes. Poudarek je na interdisciplinarni analizi odnosov med idejami javnega zdravja, organizacij, ustanovljenih za uresničitev le-teh, samouresničenje idej in nazadnje še nastale socialne in demografske posledice.

Angleški primer razvoja socialne zgodovine medicine potrjuje dejstvo, da se tovrstne raziskave v zgodovini pisju lahko pričenejo takrat, ko je za to ustvarjena določena podstat, ko so temeljna znanja v slogu 'veliki zdravniki in razvoj zdravstvenih institucij' osvojena, izčrpana in bolj ali manj pojasnjena; ko postane socialna zgodovina enakovreden partner ostalim privilegiranim vejam zgodovine. In nenazadnje je pomembna stvar, ki v angleški historiografiji že dolgo ni več vprašljiva, dejstvo, da je socialna zgodovina medicine sama enakopravna in upoštevana veja modernega zgodovinskega, daleč od tega, da bi bila na njegovem robu.

PRISPEVKI ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Inštitut za novejšo zgodovino izdaja osrednjo slovensko zgodovinsko revijo za problematiko novejša zgodovine **Prispevki za novejšo zgodovino**. Revija izhaja že od leta 1960, najprej kot *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, od leta 1986 pa pod sedanjim imenom. Sprva je bila revija usmerjena izrazito v zgodovino delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja, z leti pa je razširila krog predstavljanja zgodovinske problematike na celotno zgodovinsko dogajanje na Slovenskem in širše v drugi polovici 19. stoletja in v 20. stoletju. Sedaj je to revija za novejšo slovensko zgodovino; izhaja enkrat ali dvakrat letno. V reviji objavljajo sodelavci Inštituta za novejšo zgodovino in tudi drugi zgodovinarji znanstvene razprave, strokovne članke, historično dokumentacijo, knjižna poročila in ocene ter tekočo letno bibliografijo sodelavcev Inštituta.

Revijo, tudi večino starih letnikov, lahko naročite na Inštitutu za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, telefon: 200 3120 / faks: 200 3160. Naprodaj je tudi v vseh večjih slovenskih knjigarnah.

²⁴ EAHHM Newsletter št.19, december 2000 (Ena od zadnjih obravnavanih tem je žMedicina, pravo in človekove pravice').

²⁵ Univerza Linköping.

²⁶ Interdisciplinarna revija za zgodovino javnega zdravja izhaja od leta 1999.

²⁷ History journals on-line, www.history-journals.de/hjg-ejournals.html ali www.tema.liu.se/inhph/journal/Right.html.